

Маріан Токар,
кандидат історичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

РОЗГАЛУЖЕННЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗАКАРПАТТЯ ЯК ПРОЯВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ПЕРШІЙ ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Розглянуто формування мережі громадських організацій Закарпаття часів Першої Чехословацької Республіки (1919 – 1939 рр.). Доведено їх роль у формуванні засад громадянського суспільства. Зафіксовано профільну багатоманітність різновидів громадських товариств. Акцентовується увага на популярних об'єднаннях того часу.

Ключові слова: Закарпаття, громадська організація, громадянське суспільство, демократія.

Отримавши можливість демократичного розвитку суспільства після входження до складу Чехословаччини, місцеве населення Закарпаття почало створювати різноманітні політичні партії та громадські організації, які б виступали гарантами їхніх політичних, громадських, господарських, культурних та інших прав та свобод. Якщо політичні організації знаходилися під впливом урядових та антиурядових настроїв, що впливало на можливість маніпулювання громадською думкою під час виборчих процесів, то формат неполітичного спектру громадських організацій повною мірою був забезпечений вільним доступом до самозбереження громадських, освітніх, культурно-національних та професійних інтересів, що гарантувалося конституційними засадами від 1920 року [2, с. 125 – 126; 6, с. 71].

Відтак, характер мережі громадських організацій практично не мав правових обмежень. Серед найвідоміших громадських організацій того часу були Товариство «Просвіта» та «Общество ім. Олександра Духновича».

Товариство «Просвіта» – українська громадська організація культурно-освітнянського спрямування – виникла в Галичині, у Львові в 1868 році і діяла тут до 1939 року. Подібне товариство існувало у Закарпатті у міжвоєнний період (1920 – 1939). Великі надії місцевих жителів були покладені на засноване культурно-просвітнє товариство «Просвіта». Установчі збори «Просвіти» відбулися 9 травня 1920 року в Ужгороді у приміщенні міського жупанату. На них були присутні 119 делегатів – прихильників українського напрямку в краї. Головою товариства одноголосно було обрано Юлія Брашайка, який незмінно очолював «Просвіту». Його заступником став Августин Волошин. До

Головного Виділу ввійшли: В. Гаджега, В. Желтвай, П. Медвідь, М. Стрипський, М. Творидло, А. Штефан, М. Долинай, С. Клочурак, В. Шуба, М. Полянський, І. Чуляк, А. Товт, П. Яцко, Й. Бокшай [1, с. 123 – 125].

Згідно зі Статутом, головна мета товариства полягала в «культурному і економічному піднесенні підкарпатсько-руського народу, передусім виховання його в моральнім і патріотичнім дусі». Головний Виділ створив цілий ряд комісій, які відповідали за різні ділянки роботи: організаційну, по спорудженні в Ужгороді Народного Дому, музейно-бібліотечну, аматорський драматичний гурток, видавничу, театральну, музичну, літературно-науковий відділ, комісію у назвах місцевостей Підкарпатської Русі [7, с. 182 – 255].

Організаційні структури «Просвіти» постійно зміцнювались і на 1936 рік включали, крім централі (центральної орган), 13 філій і 234 читальні – всього 248 структурних одиниць, з них 9 структурних одиниць знаходились на терені Пряшівщини, у Празі, Братиславі та інших місцевостях. При товаристві станом на 1937 рік діяло 135 театральних гуртків, 94 хори, 44 спортивно-молодіжні організації, 12 духових оркестрів. Вже у перші роки існування (1920 – 1924) товариством було проведено сотні святкових вечорів, присвячених закарпатським і українським громадсько-культурним діячам, театральних і танцювальних вистав, хорових виступів та інших акцій культурно-освітнього характеру. У роботі Всепросвітянського з'їзду в Ужгороді (17 жовтня 1937 року) та в маніфестаційному поході взяло участь близько 15 тисяч закарпатських українців, які представляли понад 300 населених пунктів краю [8, с. 223].

Товариство проводило змістовну просвітницьку діяльність через активну видавничу діяльність. Особливою популярністю серед народу користувалися щорічні календарі «Просвіти», часописи «Пчілка», «Просвіта», «Світло» та ін. При товаристві діяв «Руський театр товариства «Просвіта», який за неповні 10 років існування дав понад 1200 вистав, переважно української класики. Після захоплення Карпатської України військами гортистської Угорщини «Просвіта» була ліквідована, а активні просвітяни опинилися в угорських в'язницях і концентраційних таборах. Були розстріляні деякі керівники просвітянських осередків (С. Фігура, Я. Завальницький, І. Ващишин, І. Грига та інші) [9, с. 266 – 267].

Упродовж свого існування товариство зуміло залучити до своїх лав найкращих національно свідомих представників краю й надалі сприяло більш згуртованій участі у суспільно-політичному житті. Громадсько-культурні діячі того часу брали активну участь у суспільно-політичних процесах. Так, головою Руської Хліборобської (Земледільської) Партії став Андрій Товт, відомий просвітянин, член головного виділу крайової «Просвіти», засновник читальні «Просвіти» в с. Дравці, що поблизу Ужгорода.

Секретарем партії обрали адвоката Юлія Бращайка, голову крайового товариства «Просвіта», а заступниками голови – Юрія Добея, Івана Деяка, Василя Джомурата, Августина Волошина. Всі вищеназвані діячі були активістами культурно-просвітньої організації «Просвіта». Це, у свою чергу, і визначило чітко направлену співпрацю партії й товариства в різних сферах діяльності [8, с. 171].

Серед членів «Просвіти» були й представники інших політичних партій, які розгорнули свою діяльність у краї – Соціал-демократичної партії Підкарпатської Русі, крайкому Комуністичної партії Чехословаччини, Аграрної партії. Зокрема, до керівного органу СДППР входили такі діячі-просвітяни, як Яцко Остапчук, Євген Пуза, Степан Клочурак та ін. Потрібно відзначити й те, що офіційні друковані органи партій «Руська Нива», «Свобода», «Вперед» регулярно висвітлювали на своїх шпальтах життя «Просвіти». Просвітянами проводилися масові акції, які торкалися всіх сфер суспільного життя, виступали за єдність українського народу по різні боки Карпат, відстоюючи українську мову, культуру.

Упродовж 1920 – 1930-х років Товариство «Просвіта» активно розбудовувало мережу культурних інститутів. Справжнім національно-культурним центром закарпатців став Народний дім «Просвіта» в Ужгороді. Активна діяльність Товариства «Просвіта», його осередків, філій сприяла неабиякому зрушенню в суспільній та національній свідомості краю.

Таким чином, «Просвіта» відіграла значну роль у процесі консолідації проукраїнських національних і політичних сил у культурній сфері, що мало важливе значення в тогочасних умовах. Товариство у даному випадку виступало добре організованою культурно-національною базою згаданих партій, об'єднавчим ядром українців – членів різних політичних організацій.

На фоні активності партій і товариства «Просвіта» логічним був процес пошуку шляхів консолідації проукраїнських політичних сил краю у сфері національно-політичній. Ситуація, яка склалася в краї у 1938 році, все ближче підводила національно свідомих діячів українського руху до думки про об'єднання політичних сил української орієнтації в єдину національну організацію, беручи за приклад «Просвіту». Проведення 17 жовтня 1937 року Величного Всепросвітянського з'їзду в Ужгороді показало реальну можливість об'єднання всіх українських сил краю в одну могутню культурно-політичну лаву. Того дня чи не вперше зникли (хоч і на один день) непорозуміння між політичними партіями української орієнтації. На всепросвітянське свято спільно зійшлися, крім первинних осередків «Просвіти», «Січі», «Пласту», різних національних товариств та союзів, і члени та лідери ХНП, УСП, українських гілок СДППР, Аграрної та Комуністичної партій [8, с. 260 – 261].

Процес становлення та розвитку русофільської політично-культурної течії сягає XIX століття. Особливого поширення вона набула в міжвоєнний період. У цей час виникають перші громадські організації, у тому числі й найпотужніша русофільська культурно-просвітня організація Общество ім. Олександра Духновича. Впродовж свого існування її пріоритетним завданням була національно-культурна єдність руських жителів Закарпаття. Формально Общество ім. О. Духновича діяло до 1944 року.

Відправною точкою у справі створення Общества ім. О. Духновича були рішення, прийняті на партійній нараді Руської Земледільської Автономної Партії (РЗАП) 5 серпня 1922 року в Мукачеві. Саме на цьому з'їзді вперше офіційно було оголошено про створення культурно-просвітницької організації, яка б слугувала допоміжним інструментом політичної течії, але й виконувала важливі культурно-освітні функції. Учасники зібрання вирішили у майбутньому створити у краї культурно-просвітницьке товариство з іменем Будителя краю Олександра Духновича. Безпосередньо до створення товариства оргкомітет приступив 22 березня 1923 року на Руському Народному Конгресі в Мукачеві, коли 163 прихильники цього напрямку заснували «Русское культурно-просветительское общество имени Александра Духновича» [4, с. 98]. Є. Сабов, який очолив товариство, та його однодумці, серед яких яскраво виділялися С. Фенцик, Й. Камінський, С. Сабов, М. Бескид, О. Бескид, Ю. Гаджега, були обрані до Головної ради організації. Реально товариство протиставляло себе іншій потужній у краї громадській організації – «Просвіті», яка була лідером українофільської течії.

Таким чином, у міжвоєнний період розпочалася боротьба як двох провідних течій – русофільської і українофільської, так і наймасовіших громадських культурно-просвітницьких організацій – Общество ім. О. Духновича і «Просвіта». Товариство оголосило себе продовжувачем справи «Общества св. Василя Великого». Упродовж своєї діяльності «Общество им. А. Духновича» очолювали кращі представники русофільського громадсько-політичного і культурного напрямку Є. Сабов (1923 – 1934 рр.), Й. Камінський (1934 – 1935 рр.), С. Фенцик (1934 р.), Є. Бачинський (1935 – 1937 рр.), В. Анталовський (1937 – 1938 рр.), І. Гаджега (1939 – 1941 рр.) [4, с. 98].

Основною метою товариства був культурний розвиток «русского народа», його виховання в моральному і патріотичному дусі. Структуру товариства складали секції: організаційна, науково-літературна, театральна, музична і хорова, бібліотечна, російських жінок, народних домів, санітарно-гігієнічна та спортивна. В межах громадської організації діяла також Руська народна бібліотека. Для виконання окремих цілей створювалися також тимчасові організаційні утворення. В централі та філіях працювали

активісти – місцеві русофіли та російські емігранти, а опорними пунктами в селах слугували читальні, які мали значну кількість прихильників. При сприянні товариства в регіоні також було відкрито ряд пам'ятників визначним національним діячам. Найбільш відомі з них пам'ятники О. Духновичу в Севлюші (тепер Виноградово) (1925 р.), в Ужгороді (1929 р.), в Хусті (1931 р.), в Пряшеві (1933 р.), Є. Фенцику в Ужгороді (1926 р.), О. Митраку в Мукачеві (1931 р.), О. Пушкіну в Чинадієві (1937 р.) [5, с. 280 – 281].

Общество ім. О. Духновича брало активну участь у літературному та науковому процесі в Закарпатті міжвоєнного періоду, видавало значну кількість російськомовної літератури, запроваджувало в школах російськомовні підручники, проводило щорічні літературні конкурси тощо. Товариство проводило й активну видавничу діяльність [5, с. 281].

Наукова діяльність членів товариства була зосереджена на питаннях історії, мистецтва та мови Закарпаття. Лейтмотивом цих праць були спроби довести, що Закарпаття є складовою частиною загальноросійського історичного та мовного процесу. Постійну увагу приділяло товариство й театральній та музичній роботі [4, с. 99]. Було підготовлено значну кількість вистав, в основному із репертуару російських авторів, які ставилися театральними гуртками в читальнях та російським театром під керівництвом О. Хованець та В. Свободіна.

Таким чином, створення Общества ім. О. Духновича стало логічним виявом волі частини інтелігенції та громадсько-політичних діячів русофільського спрямування, які відстоювали ідеї збереження самобутності історії, культури й мови місцевих жителів Закарпаття. Русофільські ідеї розвинулися упродовж другої половини ХІХ – першої половини ХХ століть і вказали на певні суперечності в суспільній думці того часу. Важливим є й те, що створення товариства мало й політичну мотивацію. Його діяльність повинна була слугувати опорою для політичних сил русофілів, його суспільно-громадським індикатором.

На початку жовтня 1938 року був затверджений склад першого автономного уряду Підкарпатської Русі, де головними дійовими особами стали представники русофільських політичних партій краю А. Бродій, Е. Бачинський, С. Фенцик, І. П'єшак. У виграшному становищі повинно було опинитися й Общество ім. О. Духновича, перед яким змальовувалися хороші перспективи в плані структурно-організаційної розбудови та кращих можливостей реалізації своїх завдань. Проте після розпуску першого автономного уряду на чолі з А. Бродієм діяльність русофільських організацій завмерла. Проте «Общество» продовжувало існувати де-факто і в часи угорського панування. Його останній голова І. Гаджега помер 14 жовтня 1941 року. А до 1944 року виходили щорічні календарі-альманахи товариства [4, с. 101].

Крім названих громадських організацій, які безперечно були гегемонами у вказаний період, існували й діяли структурно й кількісно менші товариства. Серед них слід назвати товариство інвалідів «Надія» (1920 р.), «Жіночий Союз» (1921 р.), «Пласт» (1921 р.), «Общество карпаторусских студентов» та ін. [3, с. 428].

Особливої уваги заслуговує і діяльність молодіжної організації «Пласт». Із перших років входження Закарпаття до Чехословаччини «Пласт» розгорнув мережу своїх структур по всьому краю. Так, лише в 1934 році в її структурі існувало 88 куренів із 3280 пластунами. «Пласт» виховував молодь в українському патріотичному дусі, на українських національних і моральних ідеалах, культурних цінностях. До його лав залучалась переважно шкільна молодь, котра отримувала світоглядний вишкіл. За час існування «Пласт» виховав тисячі активних національно-свідомих громадян і відіграв помітну роль у громадсько-політичному житті краю [3, с. 428].

Мережу так званих фахових організацій найкраще представляли педагогічні товариства. Серед них варто назвати «Школьная помощь» (1919 р.), «Педагогічне товариство Підкарпатської Русі» (1920 р.), «Учительське товарищество Подкарпатської Русі» (1920 р.), «Товариство учительства горожанських шкіл Подкарпатської Русі» (1924 р.), «Шкільна матка русинів Чехословацької Республіки» (1926 р.), «Учительська громада» (1929 р.) та ін. [5, с. 378, 411].

Існували й спортивні громадські організації «Сокіл», «Русь», «Ужгородський атлетичний клуб» та інші. Зокрема, значних успіхів досягли спортсмени першого національного спортивного клубу в Закарпатті СК «Русь» (тенісна і футбольна секції), який був утворений в Ужгороді 15 серпня 1925 року. Футбольна команда стала легендою не тільки в межах краю. Її виступи прикрашали спортивні майданчики Чехословаччини, Угорщини й Галичини. СК «Русь» – переможці чемпіонату Підкарпатської Русі і Східної Словаччини (1929 – 1933 рр.), чемпіон Словаччини серед слов'янських команд (1933 р. та 1936 р.). Саме в 1936 році СК «Русь» стали називати командою «літаючих учителів», оскільки в її складі грало багато педагогів за фахом. Тож ці організації також відіграли важливу роль у громадському житті Підкарпатської Русі [10, с. 8 – 12]. Діяли й окремі організації національних меншин, зокрема євреїв, угорців, німців тощо.

Охарактеризовані вище товариства по-різному брали участь в суспільно-політичному житті краю. Це пояснюється цілою низкою причин.

По-перше, вони мали різні фінансові можливості.

По-друге, була не однакова можливість поширення організаційної структури, агітації членів.

По-третє, кожна із них мала специфічні програмні завдання.

Незважаючи на це, громадські організації в демократичному суспільстві могли вільно конкурувати між собою й відкрито розгортати свою діяльність. Але саме дві вище наведені громадські організації яскраво лідирували серед інших у 1920 – 1930-ті роки й відіграли найпомітнішу роль у культурному пробудженні місцевого населення. Вони слугували акумулятором культурно-духовного розвитку закарпатців і залучали їх до більш активної участі в суспільно-громадському житті.

Отже, процес демократичного плюралізму в Чехословацькій Республіці носив об'єктивно позитивний характер, а приклад практичної реалізації демократичних повноважень через призму участі широких верств населення у діяльності громадських організацій, піднімав на високий рівень можливості формування громадянського суспільства в тогочасних умовах.

Список використаних джерел:

1. Вони боронили Карпатську Україну: нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / Під заг. ред. М.М.Вегеша. – Ужгород: Карпати, 2002. – 709 с.
2. Ліхтей І. Демократичні перетворення в політичній і соціальній сферах на Закарпатті в 1920 році / І. Ліхтей // Нариси історії Закарпаття. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – Т. II. (1918 – 1945). – С. 124 – 127.
3. Ліхтей І. Діяльність громадських організацій / І. Ліхтей, В. Керецман, Н. Керецман // Нариси історії Закарпаття. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – Т. II. (1918 – 1945). – С. 413 – 429.
4. Магочі П. Р. Формування Національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848 – 1948) / П.Р. Магочі. – Ужгород, 1994. – 296 с.
5. Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси / И. Поп. – Ужгород: Издательство В. Падяка, 2001. – 431 с.
6. Пушкаш А. Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918 – 1945 / А. Пушкаш. – Москва, 2006. – 560 с.
7. Стрякко І. Товариство «Просвіта» в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття / Іван Стрякко / Серія «*Studia Regionalistica*» / № 5; РДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: ЗППО, 2012. – 328 с.
8. Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919 – 1939) / М. Токар. – Ужгород, 2006. – 380 с.
9. Токар М. Роль «Просвіти» у процесі становлення та розвитку політичних партій Закарпаття в 1920 – 1939 роках / В. Басараб, М. Токар // *Carpatica – Карпатика: Політологічні студії: історія, теорія, практика.* – Ужгород, 2003. – Вип. 21. – С. 260 – 269.
10. Федак В. Закарпаття у спортивному вимірі / В. Федак. – Ужгород: Карпати, 1994. – 150 с.